

ERA.T-76.1.12784

ENSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
KULTUURIMÄLESTISTE RIIKLIK PROJEKTEERIMISE INSTITUUT

RUPI "EESTI EHTUSMÄLESTISTED"

OBJEKTI AADRESS: Harju rajoon, Vääna

OBJEKT: Vääna mõis

TELLIJA: Ranna sovhoos

MUINSUSKAITSEINSPEKTSIOONI

ARHIIV

Nr. A-2526

TÖÖ № III-88303

KOMPLEKSSED TEADUSLIKUD UURINGUD

Harju rajoon, Vääna mõisa restaureerimine-
rekonstrueerimine Ranna sovhoosi ja ENSV ATK
kultuuri- ja õppekeskuseks

KÕIDE IX

Lisandusi ehitusajaloolisele õiendile

Peaarhitekt

Osakonna juhataja

Osakonna peaarhitekt

Projekti peainsener

H. Toss

V. Kukkur

A. Kann

V. Kose

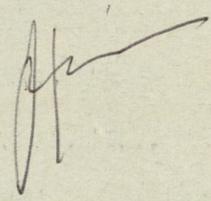
Tallinn 19 89. a.

Projekti koosseis

- Kõide I - Ajalooline õiend. TU
- Kõide II - Karjakastell. Ülesmõõtmine. TU
- Kõide III - Park. Dendroloogilised uuringud. TU
- Kõide IV - Peahoone. Ülesmõõtmine. TU
- Kõide V - Kasvahoone. Ülesmõõtmine. TU
- Kõide VI - Linnus, rondeel, viinaait ja ait-kuivati.
Ülesmõõtmine. TU
- Kõide VII - Ranna sovhoosi ja ENSV ATK kultuuri- ja õppe-
keskus. Kasutusettepanek. RK
- Kõide VIII - Eelarveline koondarvutus. RK
- Kõide IX - Lisandusi ehitusajaloolisele õiendile. TU

Köite koostas

Nimi, eesnimi	Amet, eriala	Allkiri	Märkused
---------------	--------------	---------	----------

Hein, Ants	juhtiv ajaloolane		
------------	-------------------	---	--

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. AJALOO LINE LÜHIÜLEVAADE	6
2. PEAKOONE	13
3. KÕRVALHOONED	22
4. PARK	25
VIITED	27
FOTOILLUSTRATSIOONIDE NIMESTIK	32
FOTOILLUSTRATSIOONID (1-44)	

SISSEJUHATUS

Käesolevad "Lisandused" on koostatud täiendina allakirjutanu sulest kahe aasta eest valminud Vääna mõisa ehitusajaloolisele ülevaatele.¹ Ajendiks nende koostamisele on olnud eelkõige rea renoveerimise seisukohalt oluliste materjalide saamine välismaalt - sealhulgas Constance von Schuberti "Mälestused" (Warthegau, 1940), ning hulk käesoleva sajandi algusest pärinevaid ülesvõtteid. Nimetatud materjalidest koopiade saamise eest on allakirjutanu võlgu Ursula von Schubertile, kelle kodus Hamburgis originaalid ka senini säiluvad. Mõningat uut leiudematerjali on pakkunud ka meie vabariigi arhiivid ning raamatukogud - seegi andmestik on leidnud käesolevais "Lisandustes" kajastamist.

---

¹ Komplekssed teaduslikud uuringud Vääna mõisa restaureerimiseks. I köide: Ajalooline õiend. Koost. A.Hein. Tallinn 1987. - RUPI "Eesti Ehitusmälestised" arhiiv, A-1680.

1. AJALOOLINE LÜHIÜLEVAADE

"Väänast... on kõneldud
võrratult vähem kui mõnest
teisest Harju rajooni mõis-
samajast..."

Helmi Üprus¹

Harjumaa mõisate hulgas on Vääna üks vanemaid. Vähemasti 1325. aastal pidi mõis siin juba olema, sest tolle aasta augustis Taani kuninga Kristian II poolt vennakstele Brementele antud läänikirjas märgitakse Väänat juba nende isalegi kuulunud olevat: "...Hermanno de Breme, Tile et Rotkero, fratribus... in Feyena dues uncas cum allodio..."². Teised endise Teised endise Keila kihelkonna mõisad on oma esimeselt mainimiselt Väänast tükis nooremad: Harku (1371), Keila (1433), Saku (1489) jne.

Varajane asutamise aeg lubaks arvata Väänas mingil perioodil linnusehitistki eksisteerinud olevat - ürikulist kinnitust on sellele küll ainsana väitnud omavat A. von Löwwis oma 1840. aastal ilmunud Vana-Liivimaa keskaegsete "losside" ülevaates.³ Et viimane seejuures oma tõestusmaterjalile täpsemalt ei osundanud ja et ka kohapeal keskaegse ehituskehandi asukohta ei suudetud identifitseerida (on ju peahoonest mõnikümme meetrit loode suunda jääv "linnus" vähemasti põhiosas uusaegne ja rajatud eelkõige pargi ehteks), on enamuse hilisemaist uurijaist suhtunud tema teatesse enam kui kahtlevalt - näiteks A. Tuulise pole

oma kapitaalses töös "Die Burgen in Estland und Lettland" (1942) võtnud Väänat üldse mainimagi.

Pole allakirjutanulgi Väänas linnuse kunagise olemasolu kasuks midagi konkreetsemat kosta, kuid ta märgiks siiski, et seni, kuni keskaegsete müürifragmentide puudumine pole arheoloogiliselt tõestatud, ei peaks me Löwisegi teesi päriselt veel hülgama - seda enam, et mõnedki tema pakutud, kuid vahepealsete uurijate poolt hüpoteetilistena väljasõelatud kesk-aegseid "losse" on leidnud lõppeks siiski tõestamist.⁴

Bremenitele, kelle valduses Väänat esmakordselt mainiti, jäi see umbes pooleteiseks sajandiks - seni, kuni Alleth Bremen läks mehele esamtl Andreas Deckenile, seejärel - 1492. aastal - Eilard Krusele. Viimase tütre kaudu pärandus mõis Tiesenhausenitele, neilt Liivi sõja lõppedes Taubedele, 18. sajandi algusest märgitakse mõisat Stackelbergide nimel.⁵

Kuivõrd kiiresti mõisasüda Põhjasõja purustusist kosus, pole meile päriselt teada. Arvata võib, et mõneski osas võis see toimuda üsnagi kiirelt - näiteks on võimalik, et praeguse pargi regulaarne osa (nn. Pimeaed) rajati isegi veel 18. sajandi esimese veerandi jooksul.⁶ 1733. aastast on teada, et enamik siinseid majandusehitisi oli üsna heas seisundis, ehkki küll need näiteks Vääna juurde kuulunud Päävlas varisemas.⁷

1753. aastal müüsid Stackelbergid mõisa Gottschalk Heinrich von Dückerile. Too, Peeter III kammerhärä ja õuemarssal, oli piisavalt rahakas mees - vähemasti sedavõrd, et sai lubada mõisa ostmise kõrvalt oma pojale Peter Friedrichil omandada Itaalias 140 maalist ja hulgast vasegramüüridest koosneva kunstikogu.⁸ Sel hakkajal noormehel polnud antud aga kaua elada - ta suri juba 19-aastasena ja tema kollektsiooni päris ta õde Anna. 1774. aastal asutas viimane, kes seks ajaks oli abi-

ellunud Otto Christian von Stackelbergiga, venna kunstikogu baasil Väana kunstfideikomissi⁹ - sest ajast saati näib teatud kunstilembelisus vajutanud Väanale erilise pitseri.

Lähimad kümnendid kujunesid Väanale ka ehitusloo seisukohalt olulisemaiks. Ja tegelikult - mitte ainult Väanale: just sajandi seitsmekümnendaist-kaheksakümnendaist aastaist peale hakkas suurtsugu mõisasüdameid laialdaselt üle Eesti; kaasaegsete sõnul olevat tollest mõisnikkonda äkitselt justnagu mingi ehitushullus. Perekond, kes alles hiljaaegu oli sunnitud leppima madalate puitmajadega, kolisid nüüd üksteise järel paljuruumilistesse lossidesse, vilja- ja viinamüügist tõusnud tulud hakkasid lubama väljaminekuid kõige erinevamalegi luksusele.¹⁰

Väänast on tada, et uue härrastemaja ehitamiseks kutsuti ehitusmeister ja skulptor Itaaliast - nendega saavutas mõisnikepaar kokkuleppe olles külastamas seal Peter Friedrichi hauda.¹¹ Itaallastest meistritega oli Anna von Stackelbergil üksjagu võimalust üle trumbata oma õde Katharina-Elisabethigi - too oli nimelt mõni aasta varemalt oma Roosna-Alliku mõisahoone ehituseks ametisse palganud kuulsa Johann Schultzi, kubermanguarhitekti ja Toompea lossi kavandaja.¹² 1784.aastal alanud ehitustööd olivat jäänud aga mitmeks aastaks venima - neid komplitseeris eelkõige asjaolu, et itaallasest ehitusmeister ei osanud täiel määral arvestada Eestimaa kliima karmusega. Nii kavandas ta näiteks katuse liig lamedana, mistõttu lumi kippus seda sisse vajutama - vastavalt tuli sarikate kaldenurka tõsta ja karniisiveerel seisnud dekoratiivsed statuetidki eemaldada.

Anna ja Christian Stackelbergi järglaste nimele jäi mõis rohkem kui sajandiks. Nende kuueteistkümnest lapsest langes mõis vanimale pojale Peterile. 1829.aastal päris selle tolle ainus

poeg Otto. 1871.aastal Ernst von Stackelberg. - Viimaseks mõisahärraks oli Egbert von Stackelberg - tema nimel püsis valdus küll vaid mõni kuu enne selle lõplikku võõrandamist 1919.aasta sügisel.¹³

Juba Stackelbergide kätte siirdudes oli Vääna mõis kihelkonna suurim,¹⁴ maavaldus kasvas veelgi 1858.aastal Viti ja 1889.aastal Humala mõisa arvel.¹⁵ Eriti just läinud sajandi lõpukümnendest joonestub Väänast pilt kui ühest paremini sisse seatud majapidamisega mõisast üle Eestimaa - muuseas tunnistab seda ka Ernst von Stackelbergile Venemaa Põllumajandusministeeriumi poolt omistatud Valujevi medal, tollastest majandusala test autasudest üks hinnatumaid. Mõisas imponeeris nii mitmesajapealine tõukari (keskuses idafriisi, Vitil breitenburgi ja Peetril engleri tõugu veised), suursuguselt väljaarendatud hobusefarm, mitmekesist toodangut andev puukool ja aiand, eeskujulikult hooldatud metsad. Omal kombel aitasid Vääna kuulsust levitada ka 1890.aastatel siin tegutsenud karjakasvatuse ja metsanduskursused - neist mõlemast oli tollases ajakirjandusest suhteliselt palju juttu.¹⁶ Ühtlasi näib, et Vääna suutis oma talupoegade eest paremini seista - näiteks on alustanud 1867.aastal üks "H"-tähe taha peituv kirjamehi oma "reportaažigi" siitkandist, et maanteed pidi liikudes tundvat ta mõisa maavalduse ära paistmahakkavate korralike "šveitsi stiilis" talumajade järgi - "nood oleksid esimeseks märgiks, et oleme jõudnud Vääna mõisa piiridesse."¹⁷

Loodetavasti ei liialda me eriti, kui väidame, et Väänas osati elada mõneti avaramalt ja seltskondlikumalt kui enamikes naabermõisates, leida aega kujutavale kunstile ja kirjandusele, harrastada teadustki. Läbi aegade on siinsest mõisamajast võrsu-

nud mitmeidki isikuid, kes oma tegevusega võitnud enamat kui kitsast piirkondlikku tähelepanu.

Ehk laialdasima kuulsuse on saavutanud Otto Magnus von Stackelberg (1786-1836) - eelkõige tuntud kui kunstnik ja arheoloog.¹⁸ Oma albumi "La Grèce. Vues Pittoresques et topographiques" (1830) järgi nimetatakse teda vahel siiaaani "Kreeka maastike ilu avastajaks"; omaaegse publiku silmis lihas talle mainet tõik, et ta tegutses Kreekas just ajal, mil seal oli hoogu võtmas aktiivne võitlus Türgi ikke vastu - esteedi kuulsusele kaasnes seega seikleja oreool.

Eesti kultuuriloo seisukohalt tuleks aga eelkõige nimetada Otto Magnuse venda Christophi (1777-1841) - too oli tegev koolide alal, olles üks agaramaid Pestalozzi ideede propageerijaid siinmail.¹⁹ Muuseas on ta üritanud rajada ka rahvakooliõpetajate seminari ning oma majas kostil pidanud Kreutzwaldigi - et viimasel õnnestus pennita taskus siiski kreiskool lõpetada, oli suuresti Stackelbergi teene.²⁰

Suurtsugusem toon, mida Väanas harrastati, ei jäänud kaasaegsetest märkimata. Detailidki on kõnekad - tsiteerigem näiteks ühe 1840. aasta hakul siia tehtud külaskäigu kirjeldust: "Lõuna, mis meile pakuti, oli toretsev, tarvitusel olid kallid kristall- ja hõberiietad - viimastel, nagu lauda katval damastlinalgi, ilutsesid perenaise neiupõlveaegsed initsiaalid.²¹ Toitudest oli mu jaoks uudiseks pöder - too Liivimaa metsade ohutu uluk, mis oma maitset hirve meenutab - ning sissetehtud roosilehed - magus parfüümina lõhnav ambroosia, justnagu paradiisiroogade maine eelproov. Ja lõpetuseks maius, mis võis paista sel aastaajal veidi ootamatunagi - kes osanuks kesk talve mõelda jäätisele..."²²

Muidugi, pikem oleskelu võis siingi välja tuua mõnegi ebaküla - näiteks kirjutab üks 1847-48 mõisas koduõpetajana töötanu: "Stackelbergid olid just aasta tagasi välismaalt naasnud, kust said oma nooblile elulaadile veelgi kinnitust: uhke töld, vapikujutis ukse peal, oli pidevalt trepi ees, hulgast moodsaissse livreedesse riidetatud teenritest teenindasid vähemalt kaks söögilauas, kasutusel olid hinnalised lauad, seintel maalid, igal pool nipsasju. /.../ Võis tõesti tunduda, et vastukaaluks tavalisele läbilõikelisele Eestimaa aadlimõisale on tegemist rikka ja ülikulise mõisaga, mis kõigis üksikasjadeski püüab jälgida Lääne-Euroopa eliidi moodi ja nõudmisi, kuid varsti oli mul küll ja küll võimalust näha ning imeetada, palju selles kõiges siiski ka pealispindset ja ülepingutatud oli."²³

Mitmeid on paelunud eelkõige Väana kunstivarad.²⁴ Polnud ju võrreldavaid kollektioone Eesti mõisates sugugi palju - tuntuim üksnes Tartu lähedane Raadi. Teatavasti olid kogule aluse pannud juba Dückerid, Stackelbergid laiendasid seda jõudumööda. Olulisim täiendus tuli Otto Magnus von Stackelbergilt, ehkki osa tema pärandist oli oksjoneeritud 1837. aastal Dresdenis.²⁵ Kui uskuda vanemaid kirjeldusi, olnud Väana kollektioonis isegi Raffaeli "Madonna lapsega" ja Andrea del Sarto "Kristuse ristimine" - viimast olevat Otto Magnus pidanud eriti südamelähedaseks. Vahepeal arvati Väanas ka üht Hans Holbeini autoportreed olevat - põhjalikum analüüs tõestas selle siiski üheks Vorstermanni gravüüri järgi tehtud teisendiks. Suhteliselt palju oli madalmaade meistrite töid ja muidugi Otto Magnuse omi joonistusi ning akvarelle - alates esimestest katsetustest kuni küpse loomeperioodi teosteni. Oli ka korralikke koopiaid - näiteks Dresdeni galeriis leiduvast Ca-

nova skulptuurist "Venus". Samuti oli siin arheoloogilistel kaevamistel ilmsiks tulnud esemeid, münte, antiiksete gemmide kipskoopiaid, mineraali- ning puiduproove, merekarpe jne. Ka raamatukogusse, mis sisaldas umbes kaks ja pool tuhat köidet, kuulus uunikume - nii gravüürialbumeid kui vanemat kirjandust, käsikirjade osas Otto Magnuse kirju, reisispäevikuid jne.

Milliseks on kujunenud Väana kunstikogu edasine saatus? Juba mõisa võõrandamine tähendas selle osalist hajutamist, baltlaste ümberasustamisel 1939.aasta sügisel sattus see aga hoopiski Eestist välja - okupeeritud Lääne-Poolasse. 1945.aasta algul sõjategevuse pealetulles ei suudetud kogu evakueerida ja pikka aega arvatigi seda jäädavalt kadunuks - alles mõne aasta eest tuli Poznanist teade, et selle tuumik sõja lõppedes sealsesse Muzeum Narodowe'sse sattunud, kus see säilib siiani.²⁶

2. PEAHOONE

Märkisime eelpool, et Väana mõisa p e a h o o n e ehitust alustati 1784. aastal itaallasest ehitusmeistri käe all ning tema esialgne lahendus erines mõnevõrra praegusest - katuse lamendam, räästakarniiside kohal raidskulptuurid²⁷ jne. Oma arhitektoonikalt - madal, suhteliselt pikaksvenitatud karpus, kuppelkatusega rotundjaš paviljonid tiibadel - oli tal kujuneda meie mõisaarhitektuuris külbilki erandlikuks; nendegi mõisamajade suhtes, millistel talle samalaadselt tiibu lõpetamas ümara põhiplaaniga paviljonid (Harjus näiteks Harmi), esitas Väana hoopis teistsugust stiilikõnet.²⁸ Tunda andis paljuski erinev eeskujude ring kui seda meie mõisate puhul tavaliselt, otsene mõõduvõtmine Euroopa suurtest kuningresidentsidest (Versaille'st Talvepaleeni) - tollest see rõhutatult horisontaalne fassaadikomponeering, katusekarniisile kavandatud skulptuuride rida jne. Tavalisile aadlilossidele olnuks selline lahendus suhteliselt võõras - kui, siis soovitati seda üksnes galeriide ning talveaedade kujundamiseks. Konkreetsematele prototüüpidele viitamisel ei sõandaks me liigselt toonitada ehitusmeistri Itaalia päritolu (oli ju mõis üks neid ehitussfääre, kus "nervus rerumit" ei määranud lõppkokkuvõttes mitte niivõrd arhitekti kui ehitushärra enese soovid ja tahtmised),²⁹ vaid osutaksime mõnele eeskujule Saksamaalt - eelkõige Friedrich II-le kuulunud Potsdami Sanssoucile (arh. G.W.von Knobelsdorff kuninga enese skitside järgi, 1745-47). Teatavasti oli tol lossil olla "maison de plaisir" tüüpi suveresidentsidest Euroopas kuulsamaid, laialt tuntud üksnes juba kuninga isikugi kaudu. Loomulikult,

Vääna side Sanssouciigagi on rohkem üldmuljelist laadi, paljuski vaid semantilis-süžeeeline (näiteks nagu Sanssoucis on Väänaski üks külgpaviljonidest kohandatud raamatukoguks).³⁰

Vääna peahoone laotub madalale kirde-edelasuunalisele seljakule - sedaviisi domineerib ta ansambli teiste ehitiste üle oma asukohaltki. Maja on kahekorruseline, kusjuures alumine korrus on suhteliselt madal - võiksime seda pidada soklikorrusekski. Omajagu tekitab küsimust esifassaadi määratlemine: Tallinn-Haapsalu maantee poolt lähenejale on selleks kindlasti maja lõunakülg (sinnapoolse on avanenud ka talli- ja aidahoone arkaadistikud), kuid teisalt peasissekäik paigutub hoone põhjaküljele. Viimast kujundab küllaltki esinduslik kaaristu, millest mõlemat kätt laskuvad laiad sissesõidupandused; lõunapoolse külje keskele paigutus vastavalt neljale sambale toetuv rõdu (ehitati 19. sajandi keskel poolkinniseks loožiks).

Dekoori osas on hoone küllaltki rikkalik. Arvestades ehitise suhtelist madalust, pääseb mõjule eelkõige seinapinna horisontaalne liigendatus - seda rõhutavad nii lai räästakarniis kui mitmed profileeritud vahesimsid, ka sokliosa on rõhuga rusteeringuga. Vertikaalselt rütmistavad hoonet akende vahel paigutuvad toskaana orderis pilastrid ja poolsambad - neist viimased asetuvad sümmeetriliselt fassaadi keskele ja nurkadele. Tähelepanu väärivad mõnedki raidilustised (väikesed maskaroonid peasissekäigul, büstitaolised rõdukonsoolid) - oma teostuselt on need küll sedavõrd primitivistlikud, et et raske oleks omistada neid Itaaliast tulnud skulptorile, pigem on nad mõne kohaliku kivisepa tooted. Osalt leiame ka kunstipärast sepist (rõdupiirded) ning veidi stukkdekoorigi - väike pärjakesest ümbritsetud vapikilp põhjapoolse külje ühe akna kohal.

Algsest ruumisüsteemist aimu saada tundub esimesel pilgul mõnetigi komplitseeritud - niivõrd on hoone interjöörid tänapäevaks ümberehitustest rikutud. Piisab aga veidikenegi põhjalikumast süvenemisest põhiplaani veendumaks, kui võrd tähtsat osa on algkavatise jaoks mänginud ruumisümmeetria ja anfilaadus.

Peauksest (18. sajandi lõpu tislertöö hea näide) sisenedes satume esinduskorrusele asuvasse fuajeesse - selles osas erineb Väina neist varaklassitsistlikest mõisamajadest, kus eelnevalt tulnuks läbida ka alakorruse trepikoda, muidugi tunduvalt. Fuajeest avanevad tiibuksed kummatki kätt paiknevatesse ruumidesse, neist omakorda pääseb liikuma piki mõlemat anfilaadi. Pidulikum anfilaad on kulgenud piki maja lõunakülge, selle keskmeks on saal. Viimane pole mitte üksnes suurim ruum majas (7,0 x 10,8 m), vaid kõrvalasuvatest tubadest ka 40 cm kõrgem.

Vanemasse aega dateeruvate detailide osas ei ole mõisamaja interjöörid kuigi rikkad. Nii on aja jooksul välja vahetatud kõik endisaegsed ahjud, trepid, isegi profileeritud laekarniise on alles üksnes paaris ruumis. Suhteliselt palju on säilinud vanemaid siseuksi - nii mitmeid varaklassitsistlikke ukse hoone ehitusajast kui ka neorenessansliku nikerddekooriga ehitatud eksemplare 19. sajandi lõpust. Tavalisest hoopis dekooririkkamad on aknaraamid - enamikel neil kulgeb piki põikpuud meanderjas, mööda imposti litri- ja pärlivööst koosnev peenelt nikerdatud ornament.

Interjööride haruldasema ehte leiame läänepoolses endises raamatukoguruumis - selle lage kaunistab peenes teostuses maaliling. Justnagu Rooma Pantheonis on sfäärjas laepind jagatud kasettideks, millistes igauhe südamikus paikneb rosett, lae

keskel aga akantusmotiiviline lühtriplafoon. Maaling on hallikas-beežides toonides, vaid lühtriosa ilmestamisel on kasutatud kontrasteeruvat ultramariin-sinist. Maalitud on olnud ka aknaorvad. Atributeerimise suhtes osutub Väana laemaal suhteliselt hõlpsaks - peaaegu analoogses teostuses maalingu leiame Hõreda mõisamaja kuppelsaalis. Viimane on signeeringu järgi määratletud Paridon Jacob Neusi tööks 1811. aastast³¹ - tähendab, Neus on maalinud ka Väana kuppelsaali lae. Neusi side Väanaga tõestub dokumentaalseltki - 1797. aastal oli ta kutsutud Saksamaalt Väanasse 11-aastase Otto Magnuse joonistusõpetajaks.³²

Võlvitud alakorrus on olnud peamiselt abiruumide päralt, seal paiknes ka osa majaliste tubadest. Samuti oli toiduvalmistamine koondunud alakorrusele - näiteks köök asus kirdepoolses tornis. Nii kirdepoolne torn kui edelapoolne osa põhikorpusest on kellerdatud.

Kuis nägid mõisamaja interjöörid välja näiteks lainud aastasaja teisel poolel, viimase sajandivahetuse paiku? Siin suudaksid abiks olla mõnedki vanad joonised ja fotod,³³ samuti kaasaegsete kirjapanekud. Pöörduksime nende meenutusriidade poole, mis on poole sajandi eest kirja pannud Constance von Schubert, mõisa eelviimase omaniku Eduard von Stackelbergi tütar.³⁴ Ehkki tema mälestused haaravad suhteliselt hilist ajajärku ja pealegi on olud neis nähtud pooleldi veel läbi lapse silmi, vääriksid nad oma piasjalikkuses siiski pikematki tsiteerimist.

"...Kogukas tammepuine uks oli alati lahti. Sealt paar astet kivitreppli edasi, siis avada klaasuks ja te olitegi eeskojas - kivipõrandaga hämaravõitu ruumis. Otse uksest jäi peegel koos väikese lauakesega (aina liig kitsas kübarate, rätikute,

muhvide hulga jaoks, mis sinna pidi mahtuma), peeglist kummatki kätt kaks suurt riidenagi - daamide ja härrade rõivaste jaoks eraldi -, mööda seinäääri aga kulgemas madalad, ilma käe- ja seljatugedeta pingid, igal neist rodu erinevais suuruses kalosse, veesaapaid ja vilte all.

Paremalt viis uks eestuppa. Mööbel paigutus seal piki seinu, kuna keset tuba oli ümmargune laud. /.../ Lägi eestoa pääses vanemate magamistuppa, kuhu meil, lastel, siiski harva asja oli. Viimane oli rohkete eesriietega kujundatud ruum, kus muuseas näiteks meie jaoks alati huvitavat sisaldav tualettlaud, samuti üks kõvapõhjaline kušett, mille otstarvet ma ei taibanud, üks õmbluslaud, mis alati suletud, isa nelja padjaga suur voodi ja selle kõrval öölaual koerakujutisega tuhatoos, mille külge isa igal õhtul oma pika ja raske ketiga kulduuri riputas.

Veel pääsime eestoa läbi väikese märkamatuks jääva ukse pikka pimedasse vahekoridori - meie, lapsed, pelgasime seal käia, kuid pelgas ka ilmselt osa külalisi, kes pidid sealt läbi minema, et jõuda nende jaoks reserveeritud kolme tuppa.

Loomulikult oli eestoa seintel rippumas ka pilte (kus neid Väänas ka ei leidunud!) - kuivõrd see ruum oli justnagu vähemtähtsam, olid siin peaaesjalikult Vene keisrite ja keisrinnade portreed. Eestoa nurgas seisis inglise kappkell, mida küll laste kurvastuseks kunagi käima ei tõmmatud - alles hiljem suutsime me seda välja manguda, et tollel siiski iga vana-aasta õhtul kesköötundi lüüa lasti.

Veel viis eestoaast uks ka saali. Too, rõdule avaneva klaasukse ja kahe peegelklaasist aknaga, asus maja keskel. Kui seal seista näoga näiteks akende poole ja anfilaadi pidi vaadata paremale, siis võis ühes reas näha esmalt ema kabinetti, mille

taga paistis "piljardituba", seejärel gravüüride kabinetti ja siis väikest tuba, kus kõrge marmorpostamendi peal seisis Canova "Venus". Viimasest toast viis paar trepiastet ühenduskäiku, mis pidi pääses suurte akendega raamatukoguruumi. Saalist vasemat kätt jäid vastavalt aga salong, seejärel aga Benita³⁵ ja Gerta³⁶ magamistuba, siis minu tuba, ja siis veel üks ruum, mis oli kellelgi toatüdrukul tarvitusel õmblustöö jaoks.

Saali parkett oli mitmevärvilistest lippidest tore da must-riga - lastel oli selle peal suurepärase keksu mängida. Mööbel oli seal valgeks lakitud ja pealistatud sinise siidriidega, akende vahel seisis kõrged peeglid, väikesed konsool-lauakesed ees. Veel oli saalis klaver ja näiteks akendest vastasseinas seisis kullatud raamis suur peegel, mille ees oli sohva ja laud - sellele sohvale lubati meid istuma ainult jõulupühade aegu. Kabineti uksest paremale jäi suure ümmarguse kiviplaadiga laud, mille peal seisis porfüriidist väljanikerdatud Mercurius - nii imepäraselt lendlev ja elegant. Oh, kui tihti pidime me õdedega oma marulise "masurka" katki jätma, et päästa seda kuju purunemast.

Kui majas oli külalisi, istusid nad peamiselt ema kabinetis. Tolles ruumis oli kahe karüatiidiga ehitud valgest itaalia marmorist kamin - selle simssil asetses lisaks suurele meissenil portselankellale ka muid nipsasju, kamina kohal paiknes peegel. Kuna kamin korralikult ei tõmmanud, ei köetud seda kunagi; kamina ees paiknes rühm kaheksakümnendaist aastaist pärinevaid madalaid polstertoole koos sohvaga. Toal oli kolm akent, millistest keskmise ette oli paigutatud väike kirjutuslaud, mil alati (aastaajale vaatamata) oli lilli. Enamus kabineti seintel olevaid maale oli usulise sisuga - muu hulgas rip-

pus seal Murillo maalitud üle-elu-suurune "Madonna".

Järgmises toas - "piljarditoas" - oli kunagi seisnud suur piljardilaud. Ma ei mäleta, et seal oleks kunagi mängitud - võib-olla leidsid härrased seks mahti alles hilja õhtul, kui me, lapsed, juba magasime. Sest hoolimata oli kurvastus suur, kui me ühel päeval leidsime piljardi majast välja taritud ja müügiks antud olevat - just nagu mõni vana sõber lahkunuks. Piljardi asemele toodid hiiglaslike mõõtmetega laud - selle peale sai nüüd mahtuma hulgaliselt igasuguseid raamatuid, ajakirju, samuti näiteks üks vanamoodne tingipott koos liivatoo- siga, ühe Väanast kinnipüütud nirgi topis ja muidki vähe- ja mittevajalikke asju. Ühel lauakesel seisis klaasi all komplekt hiina malendeid - senaator Friedrich Stackelberg³⁷ oli kunagi need Hiinast toonud ja isale kinkinud -, ühte vitriini mahtu- sid kameed ja mündid, nende alla kappi aga hulk klaasampulle villaproovidega. Lugesilaua ümber paiknesid mugavad istmed - kaks Firenzest pärinevat nikerdatud neegripeadega kõrget leen- tooli ja vastu seina kaks türgi diivanit. Veel oli toas üks laud, mille peal oli suur joonistusi ja gravüüre sisaldav mapp, kuna ka seintel rippus lõputult pilte - tõesti, me viibinuksime nagu mõnes ehtsas muuseumis. Sellest "piljardi" ehk lugemis- toast avanes ka üks väikesele metsviinapuuväätidesse mattunud rõdule.

Gravüüridetuba kaunistasid raamitud vaselõiked - igaihe juures nimelipik - ja siingi olid laudadel joonistemappe. "Venuse-toas" ma pilte nagu ei mäletaks - vist oli Venus üksi selle toa valitsejanna. Ah jaa, ühe koidest puretud sohva kohal rippus siiski kümblevat Susannat kujutav maal, kuid lastel oli keelatud seda vaadata... /.../

Avades klaasitud ukse, mis viis raamatukogutappa, valdas mind tavaliselt hoopis eripärane tunne. Oli see nüüd sest alatiseist jahedusest, mis siit hoovas või hoopis portreede pealt allavaatavate esivanemate pilkudest või tõesti sellest lõhnast, mis imbus neist nahkselgseid raamatuid ja paljusid mappe täistopitud kõrgetest raamatukappidest (kaks suurt gloobust kõige otsas) - mine tea... Keset ruumi seisis pleekunud-rohelise kattega suur ümmargune laud ja selle peal mõningaidki varandusi, millede puudutamine oli lastele täiesti keelatud - näiteks mitu liivakella. Akende alla kappide vahele olid paigutatud massiivsed lauad - neilgi paiknes mappe. Portreed rippusid kappide kohal - kõik me esivanemad rippusid seal: nii Karl-Adam,³⁸ Anna Gertrude Dücker³⁹ kui ka arheoloog Otto Magnus.⁴⁰ Raamatukogu majaga ühendavas vahikäigus asus massiivne mahagon-diiivan sinna juurde kenasti sobiva pingikesega. Seal olid ripumas peamiselt kaugemate sugulaste portreed - näiteks Osten-Sackeneid ja üks väike Pucklinger. /.../

Teispool saali oli meie salong - see sisustati Benita jaoks 1899.aastal: valged ja roosad kretong-eesriided, punasest puust toolid, hiigelsuur sohva, kuhu me, lapsed, kaheksakesigi kõrvuti istuma mahtusime ja klaver - vahel Benita laulis selle saatel. Kui olime Gertaga suuremaks saanud, toodi siia igasee aknaorva meiegi kirjutuslaud. "Kolm lauda ja kolm graatsiat", öeldi siis. /.../

Seejärel tuli magamistuba. See omas väikest rõdu nagu lugemisruumgi. Seni kuni Gerta polnud veel pansionist saabunud, oli Benita siingi ainuvalitsejaks. Nagu noortele neidudele kohane, seati ruum sisse roosakas värvilahenduses.

Edasi oli minu tuba. 1904.aastal sisustati see moodsaates

helehallides toonides, kuna tapeedi ülaäärt pidi kulges käsitsimaalitud roosidega kirjatud poort. Samasugused roosid olid ka sohval, mis jagas ruumi põigiti "salongiks" ja "magamis-toaks". /.../

Eeskojast vasemal asus mu isa kabinett - kolme aknaga (neist kaks peegelklaasidega) suhteliselt suur ruum. Üks uks avanex siit saali, teine kõrval asuvasse söögituppa. Toa keskel oli roheline kaleviga kaetud võimas kirjutuslaud ja kohe selle vastu türgi diivan. Sealne kamin oli mustast marmorist, selle simsil seisis reas hulk hõbeasju ja kaht kasakat kujutatv pronksitöö. Samas oli väike must lauake ja selle ümber mõned pehmed istmed ning üks kiiktool. Kabineti nurgast laskus keerd-trepp allkorrusele - sealt pääses muuseas majahärra riietustuppa ning vannituppa, samuti Egberti⁴¹ ruumi, aktsiisametnike juurde ja kontorisse. Vastu seina paiknes kunagi mu vanaemale kuulunud kõrge kirjutuspult - nüüd ei kasutatud seda küll enam millekski muuks kui vanade ajalehtede hoidmiseks. Põrandal seisis ilvesetopis - mu isa oli lasknud looma Keila-Joa metsas. Keskmise akna all oli väike laud koos kahe tooliga, teise akna all veel üks lauake, kus riidas raamatuid ja mitmesuguseid asju. /.../

Söögituba tundus erakordselt kaunis ja õdus - eelkõige seda poolde seina ulatava tammeppure paneeli tõttu. Ruumi keskosa võttis enda alla suur ümmargune söögilaud - enamik ajast ei seisnud toolid selle ümber, vaid aetsesid piki seinu. Seina ääres paiknes ka kaks serveerimislauda ning suur sirm, mis varjas kööki viivat käiku. Ka siin rippusid seintel maalid. /.../

Alakorruse lõunaosas olid teenijatetubasid, sekretäri ja kirjutajatuba, ka valitseja korter. Põhjapoolses otsas olid ruumid mitmetele palgalistele, samuti nende söögiruum, samuti küpsetusruum ja virtina sahvrid.⁴²

3. KÕRVALHOONED

Ehkki maamõõtja S. Dobermann on juba 1800. aasta paiku märkinud Väanas ja selle karjamõisates kõik kõrvalhooned kivist olevat,⁴³ tundub siiski, et peahoonega võrreldes on nende esinduslikuma väljaehitamisega mõnetigi viivitatud. Suurtsugusem, härrastemajaga ühtsesse ansamblisse liituv majandushoonete kompleks sai siia kerkima alles 1840. aastatel - järjekamalt ajas selle ehitamist tollane mõisaproua Pauline von Stackelberg.⁴⁴ Suhteliselt palju on ehitatud ka 19. sajandi lõpukümenditel Ernst von Stackelbergi aeg - temagi eesmärgiks oli Väanast kujundada üht üle Eestimaa mustermajandit.

Kuidas paiknesid kõrvalhooned mõisasüdames näiteks viimasel sajandivahetusel - sellest annab parima ülevaate üks 1897. aastast pärinev kaart.⁴⁵ Leiame tollelt mitmesse gruppi koondununa peaaegu paarkümmend hoonet. Mõisale kuulunud ehitiste "lõppseisu" toob aga ära 28. jaanuaril 1920 koostatud ülevõtmisakt, kus andmed esitatakse 51 hoone kohta.⁴⁶ Muidugi, enamus neist ehitistest ei paiknenud otse mõisasüdames, vaid hajutus ka mööda mitmeid karjamõisu ning metskondi.

Tänapäevaks on kõigist neist hoonetest järel vaid üksikud ja needki muserdatud sageli ümberehitustest. Vanemate kirjelduste, fotode jne. järgi on nende üldpilt siiski üsna täpselt rekonstrueeritav.

Ilmselt keskseim koht Väana kõrvalhoonete hulgas on kuulunud sõidutall-tõllakuurile ja aidale (mõlemad 1840. a-ist) - kummalgi kogukal ehitisel oli osaks raamistada härrastemaja tiibadelt, mistõttu lõuna poolt lähenejale paistis kogu kompleks asetusest sümmeetrilisena. Praeguseks on esimesest järel

murenenud põhimüürid,⁴⁷ teisest ainult madal kivirusu - alg-
selt on kummagi hoone esikülge ilmestanud suurejooneline arkaad.
Tall-tõllakuuril oli ühtlasi olla ekraaniks tema taga paikneva-
le suuremale karjahoovile - kogukad paekiviehitised (vanimad
neist 18.sajandi teisest poolest), mis omavahel lõikudes moo-
dustasid mitmeid sisehoove.

Palju vähem pilkupüüdvam pole olnud ka põhjapoolse esiväl-
jaku lääneküljele paigutatav "linnus". Juhtisime juba eespool tä-
helepanu, et tegemist ei ole ehtsalt keskaegse varega, vaid sen-
timentalismi perioodidateeruva "võltslinnusega". Kuigi jah -
osaliselt on siingi kasutatud mingi varasema ehitise müüre (vuu-
gid on üsna selgelt adutavad). Teatavasti hakkas selliseid neo-
gooti vormides "võltsvaremeid" meie mõisaparkidesse tekkima juba
1760.-70.aastail⁴⁸ - vastavalt oleks tõenäoline Väana "linnuse-
gi" ajastumine 18.sajandi lõppu. Vormikeel, mis tema puhul kasu-
tatud, on tolele ajale üsna tüüpiline: teravkaarsed portaalid,
omapärase kujuga "laskeavad", varemalt olevat "rondeeli" katust
katnud püगतud sirelipõõsastest vormuv 17 jala kõrgune "kuppel-
gi". Eelkõige oli "linnus" mõeldud meeleolukaks täienduseks par-
gile, kuid ühtlasi tuli tal täita ka praktilisemaid ülesandeid
- olla nii varjustuseks tema taha jäävatele proosalistele karja-
hoonetele kui sisaldada endas mõningaid hoiuruume. Märkisime,
et Väana "linnuse" ümberdateerimine 15.-16.sajandist 18.sajandi
lõppu ei peaks põrmugi vähendama tema muinsuslist väärtust -
isegi vastupidi: kui me arvestame keskaegsete linnuste varemeid
vabariigi alal kümneid, siis neogooti "võltsvaremetest" on Väana
säilinud peaaegu et ainukesena.⁴⁹

Tähtis koht on mõisaansambli koosseisus kuulunud oranžerii-
le - see oli olulisemaks aktsendiks selle põhjapiiril (1840.a-d,
praegu varemeis). Varemmail aegul, kui haljastus veel madalam oli,

avanes peahoone trepilt viimasele suurepärase vaade - mõlemad suhteliselt pikad ja madalad ehitised, seega omavahel justkui "dialoogis". Tavalistest triiphoonetest oli Väana üksjagu suurem (pikkus üle 110 meetri) ja kunstiliseltki ilmekam - korpus liigendatud sümmeetriliselt paigutatavatest risaliitidest.

Oranžerii taga üle tiigi asetseb viinavabrik - kogukamaid ehitisi kompleksis, krohvimata paekiviseinte ja kõrge neljatahulise korstnaga kahekorruseline hoone (1871). 1890. aasta paiku on planeeritud Rakvere ehitusmeistri F. Modi plaadie järgi vabrikule laiendust,⁵⁰ kuid see jäi teostamata, mis asemel valmis paarkümmend meetrit eemale ruudukujulise põhiplaaniga madal viinaait.

Mitmed majandushooned on reastunud piki mõisasüdamest lähitud teid. Nii paiknes mõnigi ehtis viinavabrikust läände jääva Viti tee ääres - tänaseks on neist järel üksnes 18. sajandi lõppu dateeruvad väike kiviait ning sepikoda. Kaks suurt kiviüüni, üks ait ja üks rehi on asetunud piki kagusuuna viivat põlluharja. Nendest viimase kohta toob 1887. aasta "Sakala" üks veebruarinumbritest ära teate juhtunud tulekahjust - seega on hoone oma hilisema kaju saanud alles läinud sajandi lõpul, kuna aga näiteks aidahoone puhul on 18. sajandi viimase veerandi kujundus praegugi veel selgelt aimatav (fassaadil neli pilastritest ääristatud kaarava). Mõnikümmend sammu aidast paiknes kena kivisild - praeguseks küll üsna murenenud.

4. PARK

P a r g i vanimaks osaks osutub tema põhjapoolsesse külge jääv väike regulaaraed - nagu eespool osundasime, lubab seal kasvavate puude vanuseline analüüs oletada nende istutamist juba esimestel Põhjasõja järgsetel kümnenditel. Ruudukujulisel alal asetuvad teed kaheksaharulise tähena - kuna neid ääristavad püगतud pärnad on ammugi ülekasvanud, tekib vänduvaist tüvedest mulje, nagu viibiksime "nõiutud" metsas. Vähemasti veel käesoleva sajandi algul olevat "Pimeala" (tollal nimetati seda "Täheaiaks") keskel kasvanud iidne tamm. Aed on olnud algselt neljast küljest piiratud tiikide vööga - pole sugugi võimatu, et need omavahel mitme ülejooksuga seotud tiigid võivad pärineda aiaga võrreldes hoopis kaugemastki ajast. Kaheldamatult võime lugeda Väana "Pimeaeda" erakordseks kui-võrd pargikunsti näidet, mis säilitanud oma barokse planeeringu niivõrd varajasest perioodist.

Praeguse ulatuse (11,8 ha) omandas park võrdlemisi hilja - põhiliselt alles Otto ja Pauline von Stackelbergi aegu, läinud sajandi 30.-50.aastail. Et mullakiht siinsetel paepealsetel liig õhuke, tuli tulevase puistu alale peale vedada 6 tolli paksune huumusekiht, raiuda puude istutamiseks pae sisse augud jne.⁵¹ Uus osa kavandati peamiselt vabaplaneeringulisena - näiteks peahoonest lõunasse jääval alal vabalt asetumas puude- ja põõsasterühmad, lindina looklemas teed, kompositsioonilist keset märgistamas kõrge obelisk (hävinenud). Põhjaküljel lähtus härrastemajast avar esiväljak, mida külgedelt raamisid kontrastselt rühmitatud puudegrupid ja "võltsvaremed", väljaku keskel oli ümmargune pürskkaev.

Liigiliselt rikkaim olevat park olnud 19.sajandi lõpul, kuid ka praegu arvestatakse siin dendroloog R.Pau andmeil 73 erinevat puu- ja põõsaliiki. Arvukalt oli lillepartereid, arhitektuurseid väikevorme (s.h. väga ilus paadisild), pargi üheks omapäraks olid teid ääristavad arvukad graniitpostid.

Lisaks peahoone ümbritsevale puistule nimetatagu ka metsaparki - kasvahoone idanurgalt viib sinna puiestee. Varemalt olevat metsapargiski olnud suhteliselt keeruline teedevõrk, samuti oli seal pargivahi elamu ning mitmeid "šveitsi stiilis" majakesi.

VIITED

- 1 H.Üprus. 18. ja 19. saj. mõisaarhitektuur // Harju rajoonis: Artiklite kogumik. - Tallinn, 1974. - LK.289.
- 2 P.Johansen. 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert // Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1930. - Tartu, 1932. - S.7-8.
- 3 A.von Löwis. Ueber die Entstehung, den Zweck und den endlichen Untergang der Ritterschlösser im alten Livland // Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. - Riga; Leipzig, 1840. - Bd.I. - S.309.
- 4 Ühtlasi märgime, et on põhjendamatu mõnede autorite püüd Väana "linnuslikkust" tuuletada tema saksakeelse nimevormi Fähna (ka Feyena) etimoloogiast ("feien" - sks.k. "kaitsma, mittehaavavaks tegema") - põhjalikum nimevariantide analüüs (näit. 1379 - Veghenoya, 1492 - Veienoia) peaks selgelt viitama selle toponüümi vanale eestipärasele päritolule (vrdl.: P.Johansen. Op.cit. - S.21; Est- und Livländische Brieflade. - Erster Theil: Dänische und Ordenzeit. - Reval, 1856. - Bd.I. - Nr.405).
- 5 Mõisa omandiloo kohta vt. H.Muskat. Der Gutsbesitz der Familie von Stackelberg in Livland, Estland und auf Oesel. - Augsburg, 1981. - S.176-184.
- 6 Pimeajas kasvavate pärnade vanuseks on määratud kuni 260 (± 10) aastat (analüüsinud I.Pärt, 1987).
- 7 ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), f.3, n.1, s.467, l.680.
- 8 "H" (= C.Hoheisel) Faehna in Estland. - S.2 // Album ehstländischen Ansichten, gezeichnet und herausgegeben von W.S.Stavenhagen. - Mitau, 1867.
- 9 RAKA, f.1862, n.1, s.338.

- 10 Tulemusena võime mõisaehituses vaadeldavat perioodi ka kunstiliselt lugeda üheks tulemusterikkamaks: näiteks võiks olla tõik, et praegu vabariikliku ja rajoonilise tähtsusega arhitektuurimälestiste nimekirjades seisvast 202 härrastemajast on 41% ehitatud just 18.sajandi viimasel kolmandikul, ainult vabariikliku tähtsusega mälestistega arvestades tõuseb see osa koguni üle poole.
- 11 "H". Op.cit. - S.3. Vt. ka: H.Pirang. Das baltische Herrenhaus. - Riga, 1928. - Teil II. - S.50; E.Thomson, G.von Mantuffel-Szoegel. Schlösser und Herrensitze im Baltikum. - Frankfurt am Main, 1959. - S.37. J.Maiste (vt. Die Gutsarchitektur in Estland um 1800 // Homburger Gespräch - Heft 8 - Bad Homburg, /1987/. - S.163-164) on oletanud Väana mõisa hoone arhitektiks Antonio Rinaldit - kahjuks puuduvad sel oletusel dokumentaalsed tõendid, samuti räägivad selle vastu Rinaldi teenistusteolised seigad (Venemaal a-st 1752, 1784 naases Itaaliasse).
- 12 Vt.: A.Hein. Maantee 19.kilomeetril: Roosna-Alliku // Kultuur ja Elu. - 1987. - Nr.2. - Lk.26-31.
- 13 H.Muskat. Op.cit. - S.183.
- 14 Nii märgiti näiteks 1765.aastal Väana maade suuruseks 35,2 adramaad, 1774., samuti 1853.aastal 41,2 adramaad jne. (A.W.Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. - Riga, 1782. - Dritter und letzter Band. - S.445; R.von Uexküll. Verzeichnis der Rittergüter in Ehstland nebst einigen statistischen Angaben. - Reval, 1853. - S.5.).
- 15 H.von Wistinghausen. Quellen zur Geschichte der Rittergüter Ehstlands im 18. und 19.Jahrhundert. - Hannover-Döhren, 1975. - S.28, 41-42.
- 16 Vt.näit.: Postimees 1896 - 25.nov. - Lk.3; Eesti Postimees: Öhtused kõned. - 1896. - Lk.136; Wirmaline. - 1898. - 28.veebr. - Lk.1-2; Olewik. - 1898 - 10.märts. - Lk.224; Eesti Postimees. - 1896 - 25.okt. - Lk.3.
- 17 "H". Op.cit. - S.1.

- 18 Vt. tema kohta: C.Hoheisel. Otto Magnus Freiherr von Stackelberg als Mensch, Künstler und Gelehrter // Baltische Monatschrift, - 1863. - Bd.VIII. - S. 385-442, 475-535; N.von Stackelberg. Otto Magnus von Stackelberg. - Heidelberg, 1882; G.Rodenwaldt. Otto Magnus von Stackelberg: Der Entdecker der griechischen Landschaft. München; Berlin, 1957 (2. tr. 1959); V.Vaga. Kunst Tallinnas 19. sajandil - Tallinn, 1976. - Lk.27-30; M.Loit. Kunstnik ja arheoloog // Horisont. - 1977. - Nr.1. - Lk.18-19. Muuseum, Keila kirikuaia Vääna mõisnike matuseplatsil paiknev kreeka templikese sarnane kabel on O.M.von Stackelbergi kavandatud (1814).
- 19 Deutschbaltisches biographisches Lexikon. - Köln; Wien, 1970. - S.746; L.Andresen. Eesti kooli vanem ajalugu. - Tallinn, 1985. - Lk.164-165.
- 20 G.Suits. Noor Kreutzwald // "Loomingu" Raamatukogu. - 1984. - Nr.1/2. - Lk.27-30.
- 21 Pauline Luise von Stackelberg (1812-1866), neiuna Pilar von Pilchau.
- 22 /E.Rigby./ Letters from the Shores of the Baltic - 2-nd edition. - London, 1842. - Vol.I. - P.175-176.
- 23 Erinnerungen des Revaler Stadthauptes Thomas Wilhelm Greiffenhagen / Bearbeitet von A.von Taube und K.J.Paulsen. - Hannover-Döhren, 1977. - S.93-94.
- 24 Vääna kunstikogu kohta vt.: K.Morgenstern. Stackelberg's Reise durch Griechenland und einem Theil Kleinasiens // Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst. - Dorpat, 1814 - Bd.II - S.458; W.Neumann. Aus baltischen Gemäldesammlungen // Zeitschrift für bildenden Kunst. - 1900. - S.280; Katalog der Kunstausstellung aus Revaler Privatbesitz: 1918. - München, 1918. - S.7 usw.; N.von Holst. Italienische Kunst in baltendeutschen Sammlungen // Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte. - Posen, 1942. - Heft 2. - S.56.
- 25 Auktionskatalog. - Dresden, 1837.

- 26 P.Michalowski. Über baltische Kunst in Posener Museen // Homburger Gespräch. - Bad Homburg. /1986/. - Heft 7. - S.188-202.
- 27 Viimaste kunagine olemasolu leidis tõestust ka käimasolevate väliuurimiste käigus. 19.sajandil olid need kujud kasutusel aiaskulptuuridena (N.von Stackelberg. Op.cit. - S.10).
- 28 1867.aastast pärinev gravüür (W.S.Stavenhageni joonistuse järgi) esitab külgpaviljone põhikorpusest eraldiseisvana - ilmselt on tegu joonistusvega (ebatäpsusi esineb ka gravüüri muudes osades).
- 29 Viimast on rõhutanud ka mitmed uurijad, vt. näit. R.Wagner-Rieger. Romantik und Schlossbau // Historismus und Schlossbau. - München, 1975. - S.14.
- 30 Vt.: G.Eckhardt. Schloss Sanssouci. - Potsdam, 1975.
- 31 J.Maiste. Hõreda võidukäigust // Kunst. - 1982. - Nr.60/2.- Lk.39-42.
- 32 N.von Stackelberg. Op.cit. - S.12.
- 33 Näiteks on üle 40 Vääna mõisat kujutava vanema foto U.von Schubertil (Hamburg), kenad valikud on ka Tallinna Linnamuuseumil, Eesti Rahva Muuseumil ja Marburgi Philippi-Ülikooli kunstiteaduslikul instituudil (Bildarchiv Foto Marburg).
- 34 C.von Schubert (1886-1961), lahkus Väänast seoses abiellumisega 1910.
- 35 Benita Harriet Gabriele von Stackelberg (1881-1923), C.von Schuberti õde.
- 36 Luise Anna Gertrude von Stackelberg (1889-1972), C. von Schuberti õde.
- 37 Karl Friedrich Heinrich von Stackelberg (1825-1899), Tolli mõisa omanik.
- 38 K.A.von Stackelberg (1669-1749), Rootsi kindralleitnant.

- 39 F.G.von Kugelgeni maalitud, praegu Muzeum Narodowe's Poznanis.
- 40 P.Diofebi maalitud, reprodutseeritud: Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. - Berlin, 1930. - S.251.
- 41 E.von Stackelberg (1885-1959). C.von Schuberti vend.
- 42 C.von Schubert. Erinnerungen. - Warthegau, 1940. - S.1-4. - Käskkiri U.von Schuberti (Hamburg) valduses.
- 43 ENSV Riiklik Ajaloomuseum, f.70, n.1, s.1, l.71p-72.
- 44 Erinnerungen des Revaler Stadthauptes. - S.94.
- 45 RAKA, f.3724, n.4, s.360.
- 46 RAKA, f.1864, n.2, s.64.
- 47 Kannatas tulekahjus 18.-19.novembril 1925 (Vaba Maa 1925, 20.nov. - lk.4.).
- 48 Vt. A.Hein. Neostiilide kujunemine Eesti mõisaarhitektuuris // Ehitus ja Arhitektuur. - 1982. - Nr.2. - lk.33-36.
- 49 Varemalt älnud selliseid "võltsvaremeid" näit. Mõdriku, Viimsi, Kehtna mõisates, tänapäeval säilinud osaliselt Väana naabruses Keila-Joal.
- 50 RAKA, f.3813, n.1, s.5.
- 51 "H". Op.cit. - S.4; vt. ka A.Kaaver. Väana park // Eesti Loodus. - 1986. - Nr.8 - lk.517-521.

FOTOILLUSTRATSIOONIDE NIMESTIK

1. Väana mõis ja tema naabrid XIX sajandi lõpul.
Fragment J.H.Schmidti koostatud Eestimaa kubermangu kaardist (Reval, 1884).
- 2.-8. Vaateid peahoone lõunafassaadile. Fotod 20. sajandi algusest. N-34261/3 2
N-34264/2 3
N-34252/3 4
N-34261/2 5
N-34256/3 6
N-34256/2 7
N-34264/1 8
9. Vaade põhjapoolsele fassaadile. 20. saj. algus. N-34252/2
- 10.-12. Fragmente põhjafassaadilt. 20. saj. algus. N-34257/2 10
N-34253/2 11
N-34253/1
- 13.-14. Saal. 20. saj. algus. N-34262/3
N-34263/1
- 15.-17. Majaproua kabinet. 20. saj. algus. N-34263/2 15
N-34257/1 16
N-34263/3 17
- 18.-22. Vaateid sõiduhobuste tallile. 20. saj. algus. N-34264/3 18
N-34256/1 19
N-34253/3 20
N-34252/1 21
N-34258/3 22
- 23.-28. Vaateid triiphoonele (fotol nr.27 Sergei von Schubert, fotol nr.28 Constance von Stackelberg). 20. saj. algus. N-34260/3
N-34259/2
N-34260/2
N-34260/1
N-34251/3
N-34251/2
29. Mesipuu. 20. saj. algus. N-34258/2
- 30.-31. "Linnus". 20. saj. algus. N-34265/2
N-34265/1
32. Obelisk. 20. saj. algus. N-34258/1

33.-36. Vaateid tiigile ja paadisillale. 20.saj. algus.	N-34259/3 33 N-34255/3 34 N-34262/2 35 N-34251/1 36
37.-42. Vaateid pargirajatistele, pinkidele jms. 20.saj. algus.	N-34254/1 37 N-34254/3 38 N-34254/2 39 N-34255/1 40 N-34255/2 41 N-34262/1 42
43. Hoburakend. 20.saj. algus.	N-34259/1
44. Jahiseltskond. 20.saj. algus.	N-34261/1

Fotode 2-44 originaalid U.von Schuberti valduses (SLV, Hamburg), reprod "Kodak" ja P.Säre (1989).

2

3

4

5

6

7

8

9

N. 34262 / 3

13

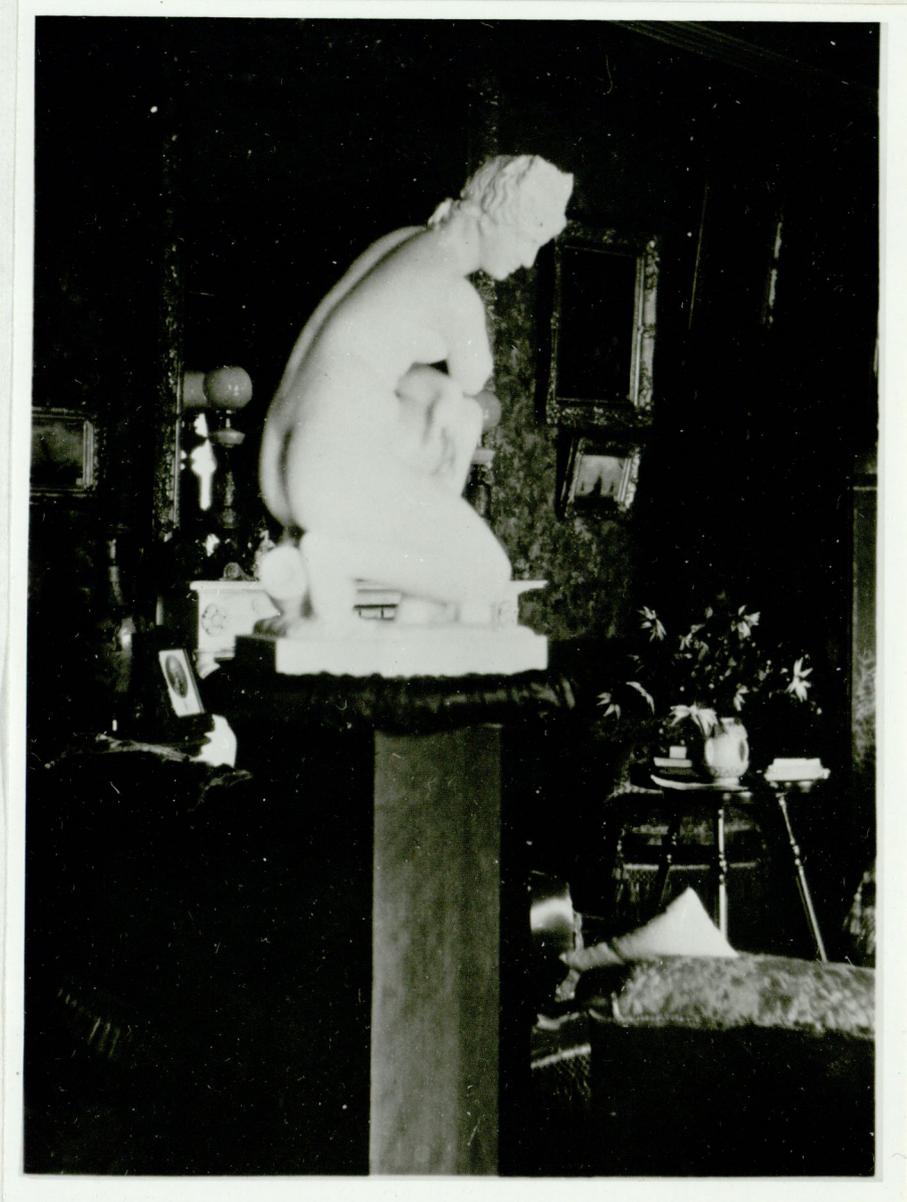

14

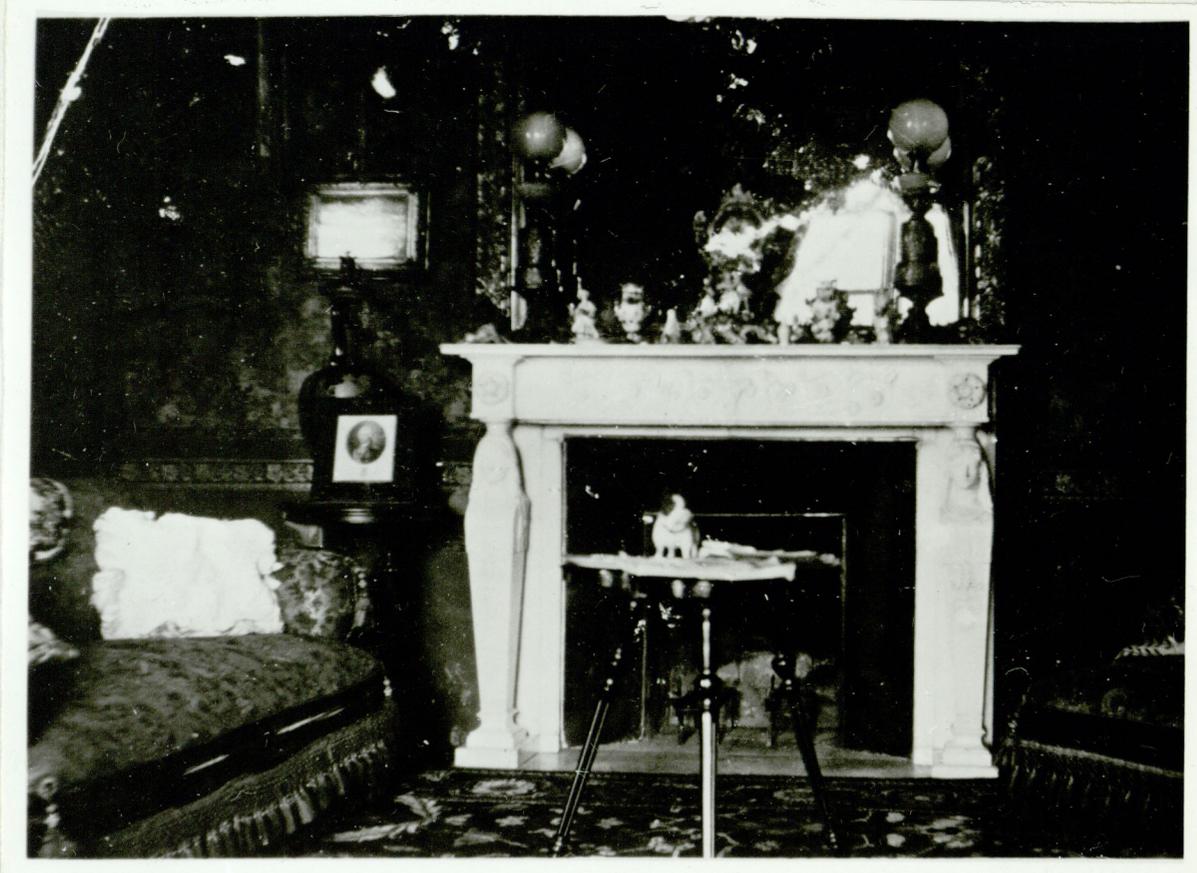

N-34263/2

15

16

17

18

N-34256/1

19

20

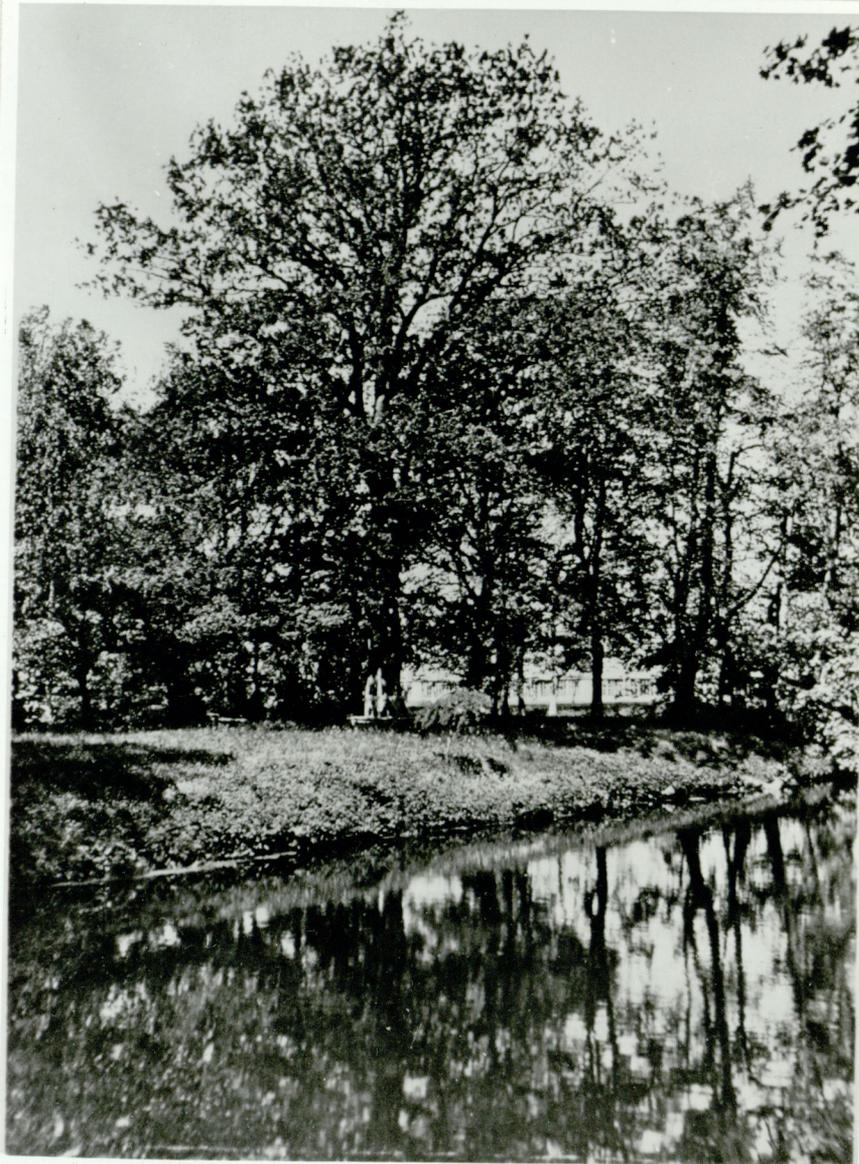

22

23

24

25

N-34260/2

N-34260/1

26

27

N-34251/2

N-34265/2

N-34 258/1

34

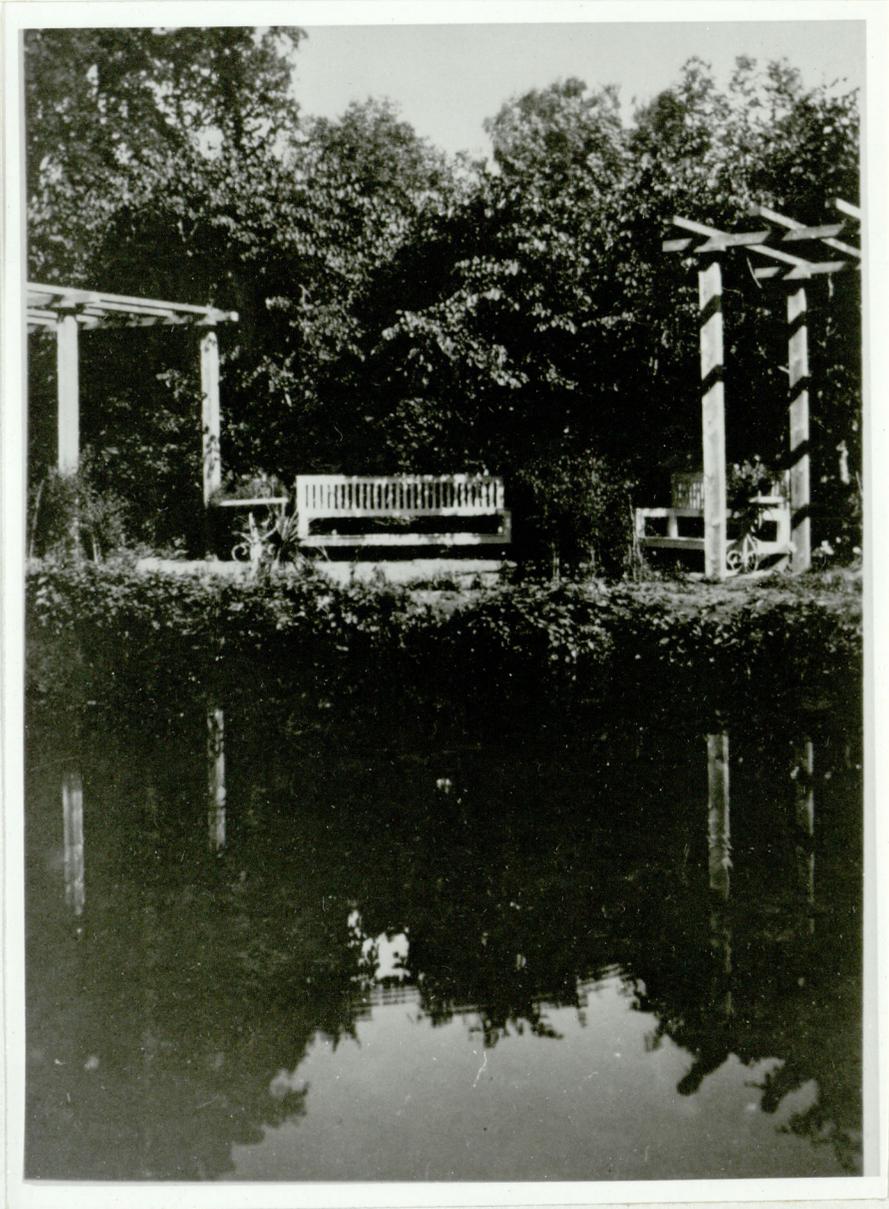

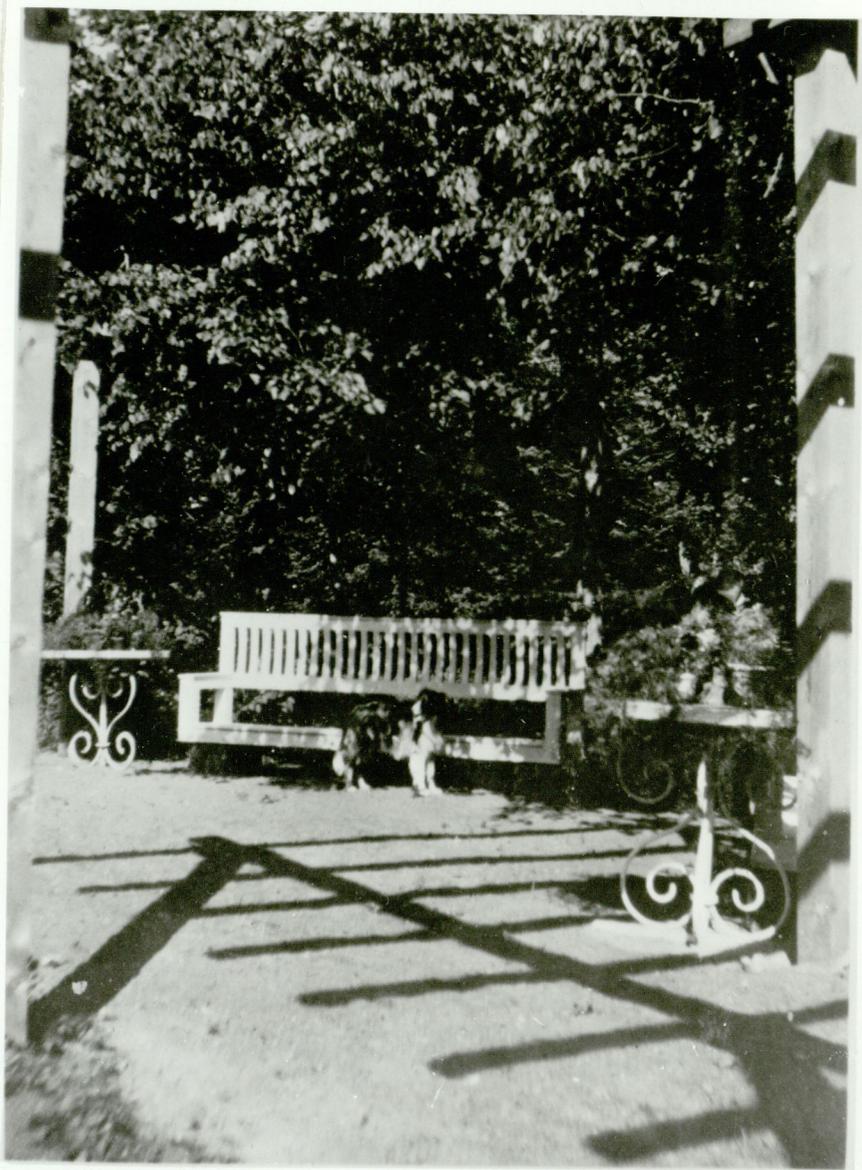
N-34262/2

35

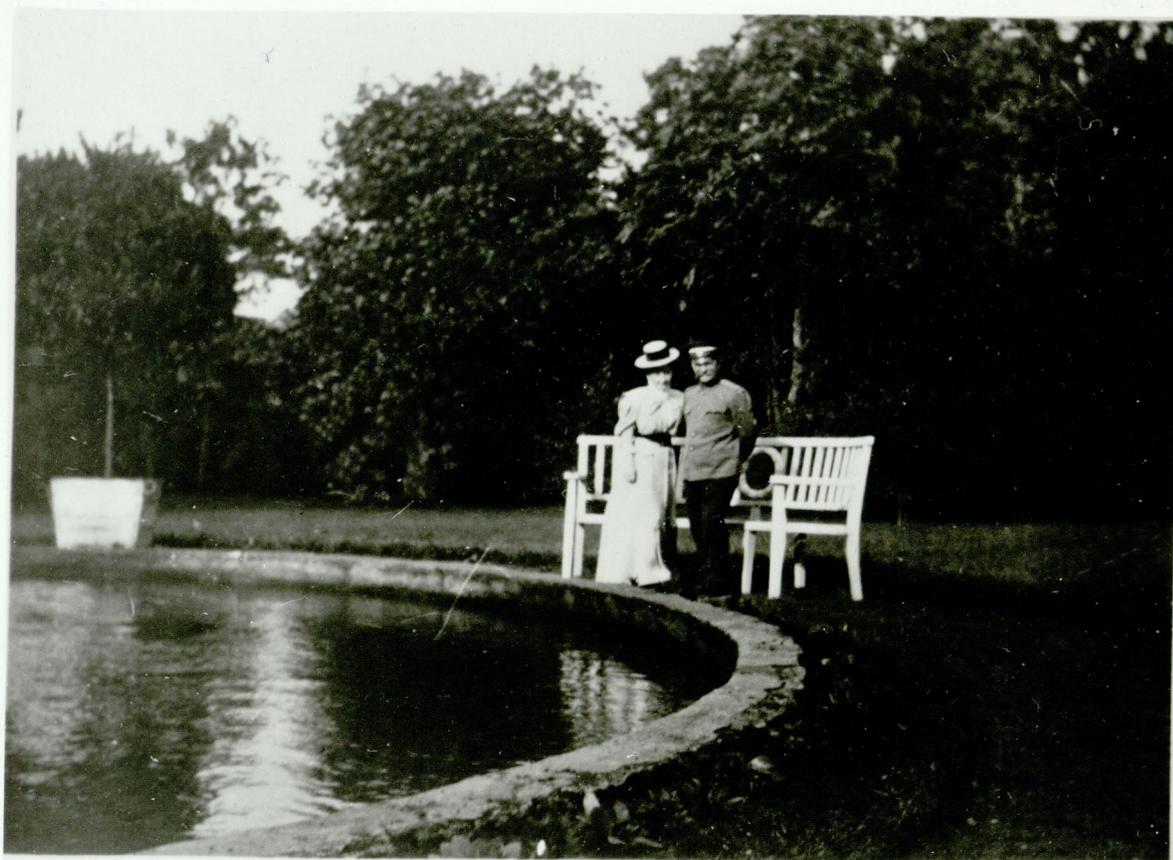
39

40

41

42

